

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО ШАРУ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКОГО ДОМОБУДІВНИЦТВА

Залишки трипільських побудов - один із основних об'єктів польових археологічних досліджень. Досвід реконструкції технології будівництва трипільських будинків упродовж останніх десятиліть спричинив виникнення діаметрально протилежних концепцій. У вирішенні цього дискусійного питання може допомогти вивчення залишків житла з позиції роздільного і перехресного аналізу складових його прошарків та умов їхнього формування.

Питання, пов'язані з розумінням будівельних принципів у населення, яке залишило пам'ятники «трипільської культури», збуджують розум дослідників уже більше ста років і, як свідчать незгасаючі дискусії, зумовлені вони різним розумінням того артефактного шару, що на науковому сленгу називається «площадка» («точок»).

Залишки трипільських будівель - «площадки» - один з основних об'єктів польових археологічних досліджень, їх інтерпретація становить

значний інтерес, особливо в контексті взаємовідповідності розвитку культури (в широкому розумінні) і технологічних досліджень в архітектурі.

Сьогодні усі дослідники сходяться в думці, що площадки - це залишки трипільського житла (доповнені залежно від знахідок, господарськими і культовими функціями). Що ж до реконструкції технології будівництва, то починається різнобій у поглядах: чи були ці житла одно- чи

двоповерхові; конструктивно обпалені в процесі будівництва чи згорілі (внаслідок культових дій, пов'язаних із залишенням поселення) дерев'яно-глиняні будинки на кшталт етнографічної української хати. Ми вже пропонували докладну характеристику різних підходів до реконструкції трипільського домобудівництва [1].

Нині існують діаметрально протилежні концепції інтерпретації цих складних археологічних об'єктів, які, певною мірою, впливають ще з часу відкриття трипільської культури, коли наочно виникла проблема пояснення як функціонального призначення «площадок», так і реконструкції первісного вигляду та технології будівництва. З самого початку погляди перших дослідників щодо інтерпретації цих об'єктів розділилися. Так, В. В. Хвойка, Е. Р. Штерн та інші вважали їх «будинками мертвих» у вигляді піднятих «платформ», «мастабів» [2], в той час як М. Ф. Біляшівський, В. А. Городцов, А. А. Спіцин - житловими будівлями [3]. Проте зазначені точки зору не були достатньо обґрунтовані, а являли собою радше гіпотетичні припущення, насамперед, внаслідок недосконалої методики розкопок, які проводилися на незначній площі, траншеями, що не давало змоги охопити об'єкт у цілому. У 20-30-ті роки ХХ ст., завдяки переходу до масштабних досліджень широкими площами вчені дійшли єдиного висновку - «площадки» є залишками будівель побутового та господарського призначення, з яких складалися поселення трипільців [4]. Саме в цей час було висунуто першу обґрунтовану на фактичному матеріалі концепцію щодо домобудівних принципів трипільців, яка зводилася до такого тлумачення будівельних залишків: підлога будівлі - це шар глини з домішками полову, який було нанесено на попередньо підготовлений (штучний) настил з плах, укладених на землю (причому плахи розташовано впоперек довгої осі житла), або покладено безпосередньо на землю, після чого підлогу обпалювали вогнем. На підлозі облаштували внутрішні конструкції: печі, жертovníки, підвищення, лежанки тощо. Ці елементи виготовлювали та обпалювали за межами житла, а потім вбудовували на визначене місце або будували одночасно з підлогою. Після зведення підлоги з конструкціями та її обпалювання будували стіни та простінки у вигляді тину, обмазаного з двох боків глиною. Дах був двосхилим, вкритий соломною [5] (рис. 1). У цій концепції слід відзначити два основні моменти:

1) технологічне використання вогню у процесі побудови житла; 2) одноповерховість будівель.

Наведена концепція-схема була єдиною до середини 60-х років, коли В. І. Маркевич висловив припущення про існування трипільських будівель з вертикальним розвитком. [6] Ця гіпотеза набула вигляду аргументованої концепції вже у 70-80-х роках [7]. Вчені стверджували, що «будівлю з вертикальним розвитком можна вважати основним типом забудови на поселеннях трипільської культури» [8]. Суть цієї концепції полягає ось у чому:

1. Трипільські будівлі (як одно-, так і багатоповерхові) були дерев'яно-глиняними: у процесі їх зведення вогонь як технологічний фактор не використовувався, він був деструктивним елементом при руйнуванні жител.

2. Реконструкція осель представлена двома варіантами:

А. Підлога будівлі (її першого поверху) - це тонкий шар глини з половиною (2-5 см), нанесений безпосередньо на ґрунт. На підлозі було розміщено печі, підвищення тощо, розташовано інвентар. Зовнішні стіни будівлі або глинобитні (можливо сирцеві блоки), або, як і внутрішні перегородки, - тини, обмазані з обох боків глиною. На рівні міжповерхового перекриття на стіни впоперек довгої осі житла вкладався дерев'яний настил, який потім вкривався шаром глини з половиною (5-7 см), а зверху - шаром глини з домішками піску (4-5 см). У таких перекриттях трапляються лази, що ведуть з першого на другий поверх (Бринзени III, будівля №№ 24, 25)*. На перекриттях часто є по одному підвищенню (діаметром до 1 м, заввишки до 10 см), а також деяка кількість посуду. Відомостей про стіни другого поверху нема. Вважають, що дах був двосхилий, критий соломною, можливо, зсередини обмазаний глиною (рис. 2). Такі реконструкції будівель запропоновані В. І. Маркевичем для поселення Варварівка VIII, XV, Бринзени III, Костешти IV та ін. [10]. Водночас слід відзначити, що сам автор називає другий поверх горищем [11]. Найімовірніше будівлі з подібною конструкцією слід вважати одноповерховим житлом з перекриттям, над яким існувало саме горище.

Б. Цей варіант конструкції жител пов'язаний із залишками тих трипільських будівель, основну частину яких становить так звана платформа. Підлога першого поверху визначається як зем-

* Викликає сумнів функція «лазу» будівлі № 25, тому що підквадратний розрив у шарі перекриття був безпосередньо над пічкою першого поверху [9].

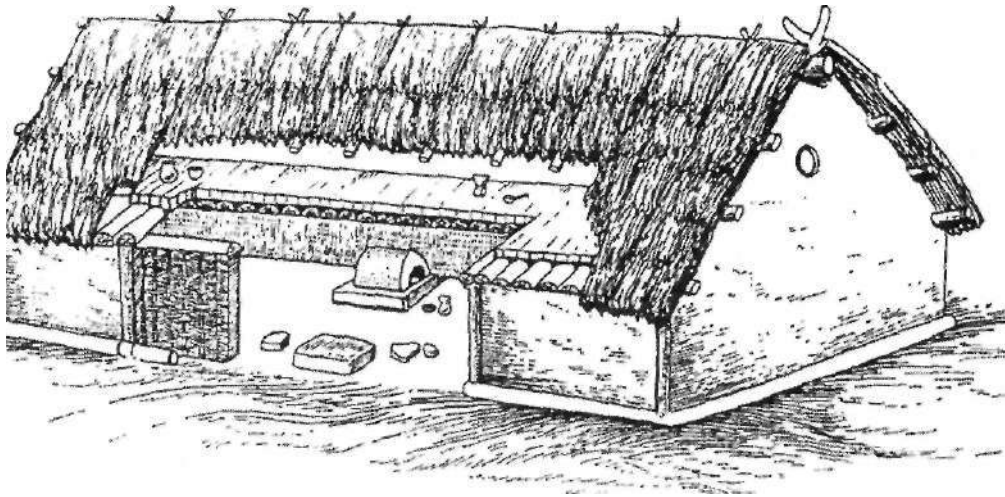


Рис. 1 - Реконструкція одноповерхової будівлі (варіант А)

ляна; з цим шаром пов'язують знахідки цілого і битого посуду, дуже рідко - невеличкі вимостки, ями. В цілому перший поверх визначається як господарський. Стіни реконструюються або як глинобитні, зведені за допомогою опалубки, або як складені з сирцевих блоків. Міжповерховим перекриттям слугує «платформа» - тобто на стіни першого поверху як дерев'яний настил вкладалися (впоперек довгої осі житла) цілі та колоті колоди, великі плахи, на які наносився товстий (до 20 см) шар глини з домішками полови. На підлозі другого поверху розміщувалися печі, лежанки, жертвовники, підвищення, основний господарський та побутовий інвентар. Далі знову зводились стіни. Житловий об'єм другого по-

верху обмежувався перекриттям горища (глина з половиною), але значно тоншим, ніж міжповерхове перекриття. Дах двосхилий, критий соломною або глиною з соломною. Такий тип будівель реконструюється для поселень Раковець, Майданецьке, Тальянки, Чичеркозівка, Доброводи та ін. [12] (рис. 2).

Таким чином, перша (висунута у 30-х роках) і друга (у 60-70-х роках) концепції трипільського домобудівництва мають цілу низку суттєвих розбіжностей.

Перше, на що хотілося б звернути увагу, це необхідність визначення основного, властивого будь-яким трипільським наземним будівлям будь-якого часу і регіону, принципів будівництва:

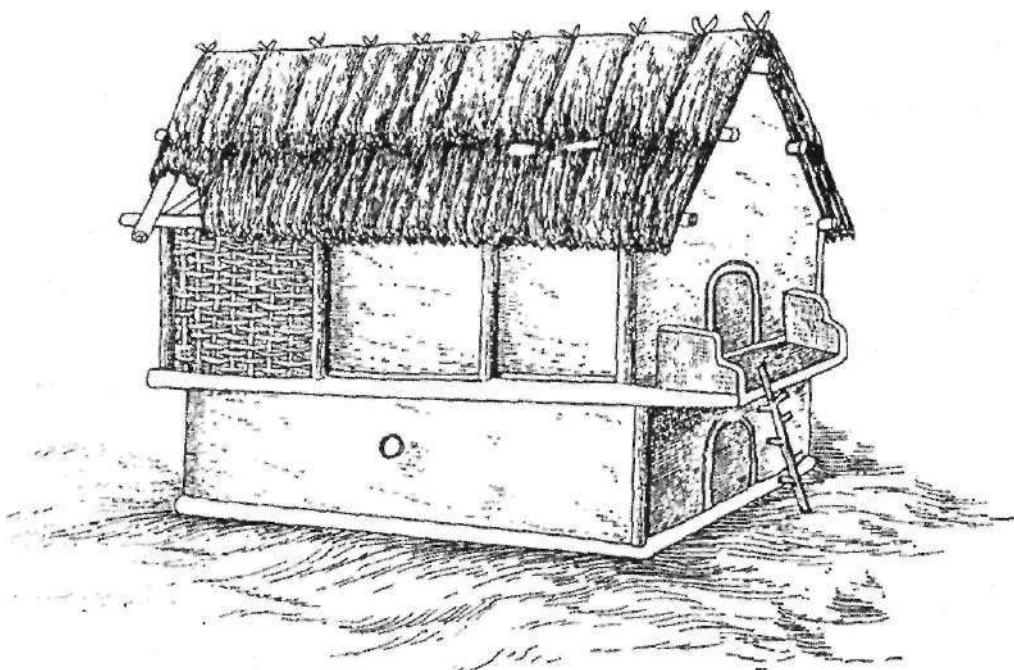


Рис. 2 - Реконструкція двоповерхової будівлі (варіант Б)

чи обпалювали вони свої будинки в процесі будівництва, чи жили в «мазанках», будували вони одноповерхові чи двоповерхові будівлі? Це не є створення якогось «віртуального» будинку, як оцінює нашу позицію Н. Б. Бурдо [13]. Віртуальними слід вважати комп'ютерні 3D реконструкції, найчастіше науково неадекватні, які заповнили останнім часом багато видань [14].

Як методологічний підхід до реконструкції основних принципів трипільського домобудівництва навряд чи варто використовувати поняття «будинки з вертикальним розвитком» (адже будинки самі не ростуть, а якщо йдеться про вертикальну стратиграфію нашарувань, то саме так треба і називати). Оскільки під час польових досліджень ми маємо справу саме з стратиграфічними нашаруваннями, які утворюють «площадку», нам варто узагальнити розуміння умов формування залишків трипільських будівель, які безпосередньо досліджуються. Без перебільшення можна говорити, що в процесі дослідження давнього житла ми одночасно одержуємо картинку, де в скомпресованому вигляді представлені численні види діяльності протягом великого відрізка часу. Різного роду знахідки, будівельні шари, окремі конструкції і є відображенням цих видів діяльності «трипільців», незалежно від їхнього характеру і тривалості.

Можна виділити такі етапи / шари / фази у формуванні об'єкта «площадка»:

1. Культурний шар поселення до будівництва будинку, якщо це не будівля первісного заселення селища.

2. Матеріалізовані дії ритуального / культового характеру, пов'язані з наступним будівництвом будинку.

3. Будівництво будинку, що фіксується в основних конструкціях, деталях, елементах, технологічних вузлах.

4. Фаза функціонування житла. Це саме довгострокова «дія», що відображається: у ремонтах, перебудуваннях і добудуваннях самого житла (якщо вони були); у залишках побутової, господарської й культової діяльності мешканців будинку протягом принаймні одного - трьох поколінь.

5. Матеріалізовані дії ритуального \ культового характеру, спричинені залишенням будинку і поселення взагалі (обряди «наведення порядку», «розбивання печі», спалення поселення тощо).

6. Природний і антропогенний вплив на залишки будівлі від часу його залишення і до «зустрічі» з дослідником (наприклад: землетруси або втручання важкої землеробної техніки).

Якщо визнати такий порядок формування

археологічного об'єкта «площадка» справедливим і під цим кутом зору розглядати трипільське домобудівництво, то варто звернути увагу на такі моменти. Кожна з «дій» тією чи іншою мірою (крім першої) впливають на всі матеріальні свідчення подальших «дій». Їх наслідки відбиваються на всіх без винятку реконструкціях, що і призводить до виникнення глибоких суперечностей.

На наш погляд, поділ матеріалів дослідження «площадок» за наведеними фазами може спростити визначення базових принципів трипільського домобудівництва.

Пропонуємо кілька версій для пояснення знахідок та конструкцій під підлогами жител:

1) враховуючи мікрохронологію, слід відзначити, що житла будувались у місцях з насиченим культурним шаром; наявність ям, глиняних вимосток, фрагментів битого посуду не заважало процесу будівництва;

2) у зв'язку з будівництвом житла, ймовірно, відбувались різні культові церемонії, які могли включати: свято («тризна навпаки») безпосередньо на місці будівництва і культово-магічні обряди - від ритуальних поховань (людей, тварин та їх частин) до підкладання під підлогу посудин, зернотерок тощо (прикладів таких дій в етнографії багато). Тому наявність археологічного матеріалу під основним житлово-господарським модулем трипільського будинку може свідчити, що він потрапив туди в результаті впливу як фази 1, так і 2, і 3. Щоравда, в останньому випадку (йдеться про побудову першого т. зв. господарського поверху) необхідно обов'язково обмовлювати конструкцію стін і їх фундаменти, матеріальне відображення яких до нас ще жодного разу, за більш ніж столітню історію дослідження культури, так і не дійшли.

Вплив фази № 5, наприклад, ритуальне спалювання поселення у разі його залишення, будівництва не стосується, але може серйозно змінити результати фази № 3 - будівництва, перетворивши «мазанку» на обпалений будинок, частини якого обвалилися й навіть поспікались. Однак так само трипільці могли ритуально спалити і власні, обпалені в процесі будівництва, будинки. За таких умов визначити, обпикався будинок у процесі будівництва чи ні, допоможе аналіз матеріалів фази № 4. Наявність на «платформах» чи намазаних на землю обпалених підлогах матеріалів, що не мають слідів випалу, переконливо свідчить, що вони потрапили в будинок після процесу будівництва і випалу і не перебували в зоні високих температур під час ритуалу спалювання.

Прикладів перехресного аналізу матеріалів у контексті позначених фаз можна навести багато.

Сподіваємось, що запропонований підхід дасть змогу деталізувати реконструкцію досліджуваних залишків трипільських будинків і допоможе у перевірці ідей в галузі моделювання домобудівних процесів.

Останнім часом завдяки експериментам з будівництва і спалювання моделей трипільських будинків, появи нових праць із проблеми, нових припущень про конструктивні особливості в домобудівництві, з'явилася можливість ще раз повернутися до цього питання.

Цікавими в цьому напрямі є експерименти в галузі моделювання домобудівництва, проведені на базі Трипільської експедиції Інституту археології НАНУ і заповідника «Трипільська культура», на підставі яких запропоновано вважати стінами першого поверху зрубну конструкцію, що не потребує обов'язкового будівництва фундаменту, і на якій, власне, і розташовувався житловий, дерев'яно-глиняний модуль [15]. Попри еkleктичність подібної споруди, відзначимо, що після її спалення залишилося чимало напівобгорілих колод, а під міжповерховим перекриттям, що впало, цілком представницький шар вугілля і золи, чого ми жодного разу не спостерігали під

«підлогами-платформами». Більше того, у разі одночасного згоряння великої кількості жител (в поселеннях-гігантах - це тисячі) поселення нагадували б такий об'єкт, як зольники.

Наведені вище міркування є спробою розібратися у сучасному стані проблеми й дають змогу припустити, що початкова концепція (одноповерхове домобудівництво з використанням вогню як конструктивного елементу) не втратила актуальності і є найбільш логічним поясненням трипільських «площадок». Водночас необхідно зазначити, що завдяки праці згаданих нами та інших дослідників ця концепція поповнилась новими інтерпретаціями стосовно загальної конструкції будинків та інтер'єрів жител, а саме: перекриття горища, підмазування глиною соломяного даху, глинобитних стін, стін з сирцевих блоків та багатьма іншими. Дискусійними залишаються питання, пов'язані з технологією обпалення, співвідношенням обпалених і необпалених частин жител, послідовністю обпалення тощо. Подальші польові та цілеспрямовані дослідження трипільського домобудівництва в сфері моделювання дадуть нові матеріали для вивчення цієї важливої та складної проблеми.

1. Колесников (Корвін-Піотровський) О. Г. Загальні питання трипільського домобудівництва // Археологія.- 1993. - № 3. - С. 63-74.
2. Хвойко В. В. Каменний век Середнього Поднепрів'я // Тр. XI АС в Києві в 1899 г.- М., 1901. - Т. I. - С. 778-785; Хвойко В. В. Раскопки 1901 г. в области Трипольской культуры // ЗРАО.- СПб., 1904.- Т. V.- С. 12-20; Штерн Э. Р. Доисторическая греческая культура на юге России // Тр. XIII АС в Екатеринославе в 1905 г.- М., 1906.-Т. I.-С. 9-95.
3. Беляшевский Н. Ф. Раскопки на месте неолитического поселения с керамикой домикенского типа у с. Колодистого Звенигородского уезда Киевской губернии // АЛЮР- К., 1900.- Т. II. - С. 148-155; Городилов В. А. Назначение глиняных площадок в доисторической культуре трипольского типа // АИЗ.- М., 1900.- № 11-12.- С. 345-352; Спицын А. А. Раскопки глиняных площадок близ с. Колодистого Киевской губернии // ИАК.- СПб., 1904.-Вып. XII.-С. 87-118.
4. Пассек Т. С. Трипільське поселення Коломійщина // Трипільська культура.- К., 1940.- Т. I.- С. 9-37; Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений // МИА.- М.,-Л., 1949.-№ 10.-С. 8-11.
5. Кричевский С. Ю. Розкопки на Коломійщині і проблеми трипільських площадок // Трипільська культура.- К., 1940.- Т. I.- С. 479-589; Кульська О. А., Дубіцька Н. Д. Будівельні матеріали трипільської культури // Там само.- С. 325-334; Пассек Т. С., Кричевский С. Ю. Трипольское поселение Коломийщина // КСИИМК.- М.-Л., 1946.-Вып. 12.-С. 14-22.
6. Маркевич В. Й. Трипольское поселение Варваровка // Тез. докл. Первого симпозиума по археологии и этнографии Юго-Запада СССР и РНР - Кишинев, 1964.- С.15-16.
7. Зиньковский К. В. До проблеми трипільського житлобудування // Археологія.- 1975.- Т. 15.- С. 13-21; Маркевич В. И. Домостроительство племен культуры Триполье-Кукутени // РПГТКУ.- Тальянки, 1990.- С. 47-51.
8. Зиньковский К. В. О методах изучения домостроительства племен трипольской культуры // МАСП.- Вып. 8.- С. 36-49.
9. Маркевич В. И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии.- Кишинев, 1981.- С. 36; рис. 45.
10. Там само.- С. 75-85.
11. Там само.- С. 85.
12. Черныш Е. К. Трипольское поселение Раковец // КСИА.- Вып. 134; Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. Археология СССР- М., 1982.- С. 170; Зиньковский К. В. До проблеми... - С. 13-21; Зиньковский К. В. О методах изучения... - С. 47-51; Круц В. А. К истории населения Трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днестра // Первобытная археология.- К., 1989.- С. 118-120; Круц В. А. Планировка поселения у с. Тальянки и некоторые вопросы трипольского домостроительства // РПГТКУ.- Тальянки, 1990.- С. 43-47; Бузан Г. Н., Якубенко Е. А. Характерные черты домостроительства Косеновской локальной группы // Там же.- С. 58-63.
13. Бурдо Н. Б. Методика исследования архитектуры протогородов трипольской культуры // Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції.- К., 2003.-С. 16.
14. Відейко М. М. Створення тривимірних реконструкцій архітектури поселень-протоміст трипільської культури // Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції.- К., 2003.- С. 24.
15. Чабанюк В. В. Досліди з моделювання трипільського житлобудування // Трипільські поселення-гіганти. Ма-

теріали міжнародної конференції.- К., 2003.- С. 183-189; *Його ж*: Досліди з трипільського житлобудування // Технології і проблеми культурної адаптації на-

селения південно-східної Європи в епоху енеоліту: Тези міжнародної конференції.- Вишневець, 2006.- С. 14-17.

O. Korvin-Piotrovsky

THE CULTURAL STRATA FORMATION PROBLEM WITHIN THE TRYPOLIAN BUILDING STUDIES

The rests of the tripolien constructions - one of the basic objects of field archaeological researches. Experience of reconstruction of technology of construction of the tripolien home 's last decades has caused opposite concepts by a life. Supervision can help with the sanction of this debatable question above the rests of dwellings from positions of the separate and cross-analysis of layers making it and conditions of their formation.